

ВЕРХНЯЯ ОДЕЖДА КОЛЬСКИХ СААМОВ

В условиях сурового климата Заполярья наиболее подходящим материалом для верхней одежды служит шкура северного оленя, которая и теплая, и легкая, и пропускает воздух. Вначале кольские саамы шили одежду из шкур оленя и только с развитием торговли стали использовать текстиль. От иммигрировавших в XIX в. на Кольский п-ов коми и ненцев местные жители переняли новый тип шубы и многие элементы одежды. Обычная их шуба мехом наружу сменилась более практичной, мехом внутрь с пришитыми рукавицами и капюшоном. Для сохранности шубы поверх нее надевают рубаху из темного хлопчатобумажного материала (рис. 1; табл. I, 1). Шубу подвязывают поясом с металлической пряжкой. К поясу подвешиваются кожаные ножны с охотничьим ножом, мешочек для ниток и иголок, кошелек и прочие предметы, а также амулеты (рис. 2). Обуваются кольские саамы в меховые сапоги коми-ненецкого происхождения, которые ремнями прикрепляются к поясу (табл. II, 1). К древней одежде кольских саамов относится особый головной убор — мешок, который защищает от сильного ветра и комаров (табл. I, 2; рис. 3). Из головных уборов замужних женщин до сих пор в обиходе богато украшенный чепец, который носят с платком или без него (табл. II, 2).

Mare RAIDMA

THE UPPER GARMENTS OF KOLA LAPPS

In the harsh climate of the region beyond the polar line, the most appropriate material for upper garments has proved to be reindeer fur which is simultaneously light, warm, and allows for ventilation. Initially the Kola Lapps made their clothes of reindeer fur exclusively, while textile appeared only with the development of trade. The Lapp aborigines of the region took over a new type of coat and various new elements of clothing from the Nenets and Komi immigrants who came to the Kola Peninsula in the 19th century. The former type of coat with the fur on the outer side was replaced by a more practical one, the fur of which was turned inside, and the mittens and the hood were sewn onto the coat. Nowadays a dark-coloured cotton shirt is worn on top of the fur coat for protecting the latter (Fig. 1; Plate I, 1).

The fur coat is fastened with a belt that is provided with a metal buckle and a number of useful objects that are suspended from the belt: a hunting knife in a leather sheath, a small sack for the needle and thread, a purse, and other things, including amulets (Fig. 2). The footwear is represented by high fur-boots of the Komi-Nenets type, which are fastened by straps to the belt (Plate II, 1). An item of the initial Kola Lapp attire is a special hood that protects the wearer from strong winds and gnats (Fig. 3; Plate I, 2). Of women's headgear, the richly decorated coif worn either with a kerchief or without it, still enjoys popularity among the married Lapp women (Plate II, 2).

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1982.2.05>

Kalev ROOMET

LAPI EHITISED

19. sajandil ja ka 20. sajandi algul oli koolalaplaste kõige tavalisem elamu-tüüp koda (*kuõp^{te}*). See kujutas endast lattidest sõrestikku, mis oli kaetud kasetohtu või mättakihiga. Harilikult oli lapi koda nelinurkse või kaheksa-nurkse püramiidi kujuline. Selliseid elamuid püstitati põhiliselt kalastus-kohtadesse. Kui asuti mujale elama, siis vanu elamuid ei lammutatud, neid kasutati hiljem ajutiste peatuspaikadena.

Levinuim kojatüüp oli tõmbi otsaga nelinurkne püramiid. Selle konstruksioon oli Koola poolsaare lääne- ja idaosas erinev. Läänepoolsete laplaste koja püstitamisel torgati tulevase hoone nurkades maasse neli kuni kahe meetri pikkust jämedat latti (*vāstek*) nii, et nende ülemised otsad

olid paarikaupa risti. Lattide ülaossa tehtud aukudest pandi läbi nn. suitsupuud (*sūvv-mūrr*), mis ulatus uksepoolsest seinast tagaseina ja sidus mõlemad latipaarid kokku. Sõrestikku tugevdati mõne teibaga ning kaeti kase-, kuuse- või männikoorega (*kerr*) ja mätastega, mis kinnitati teivastega.

Elamu ülaossa jäeti suitsuava, räppen (*riehpen*). Idapoolsete laplaste koda erines selle poolest, et jämedamate tugilattide alumised otsad kinnitati nelinurksele palklusele, mille kõrguseks oli kahe-kolme palgi paksus. Ehitis kaeti laudade, kasetohu ja mätastega, ülaossa jäeti suitsuava.

Mõlemal elamuvariandil oli algselt kaks ust (*uks*). Lõunaseinas asus kõigile kasutatav laudadest uks; see avanex väljapoole ja kaldasendi tõttu sulgus isenesest. Vastasseinas olevat väiksemat ust (*poašša-uks*) peeti pühaks, seda võisid kasutada ainult mehed jahile või kalale minnes ja sealt tulles. Käesoleva sajandi algul asendus see kalapõiega kaetud aknaga, millel rituaalseid funktsioone polnud.

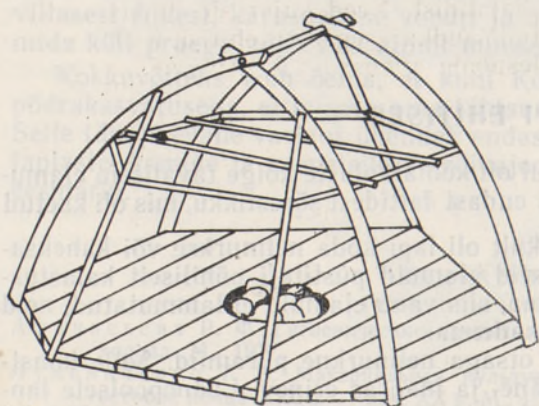
Koja keskel paiknes tulease (*tol-saije*), mille alus oli laotud suurtest kividest. Kolde kohal rippusid konksudega metallketi otsas keedunõud. Põrandad olid kaetud kuuse- ja kaseokste peale asetatud põhjapõdranahkadega, mis täitsid ühtlasi magamisaseme ülesannet. Kolde taga asuvat osa peeti pühaks. Seal asus nn. puhas koht (*lüps*), mis oli ümbritsetud kolmest küljest laudäärise ja kus hoiti toidutagavara, majatarbeid ja varasematel aegadel ka pühi esemeid, hiljem aga ikooni. Puhtast kohast vasakul oli auväärne koht peremehele, selle kõrval perenaise koht, paremal pool olid pere teiste meesliikmete, ukse lähedal aga naiste kohad. Väikesed lapsed olid pereema kõrval. Külalistele anti alati kõige auväärsim koht.

Juba 19. sajandi lõpul hakkasid koda välja tõrjuma teised, mugavamad elamutüübid, kuid suveelamuna kasutasid Kesk-Koola laplased seda veel hiljaegu. Uht sellist koda õnnestus ekspeditsioonil näha Lovozero rajoonis Seidjavri ääres. Ehkki selles asus siis kohalik mootorelektrijaam ning väljast oli see kaetud tõrvapapiga, olid kõik konstruktsioonelemendid, laudkate, põrand ja isegi kolle säilinud esialgsel kujul (tahv. III, 1; joon.1). Kohalikul laplastel kalurid rääkisid, et selles rohkem kui tagasihoidlikus elamus elas veel 1940-ndail aastail üheaegselt üle kümne inimese.

Esimesed teated laplaste palkehitudist pärinevad 19. sajandi lõpust, kuid juba käesoleva sajandi algul elati isegi suvel väikestes ühe aknaga, turba ja mätastega kaetud katustega onnides. Nende koolalapi nimetus on *peret'*, kirjanduses on Skandinaavia eeskujul käibele läinud nimetus *tupa*.

Sellise elamu pindala oli tavaliselt 10–16 m². Hoone esiseinas oli umbes ühe meetri kõrgune uks, selle ette ehitati vahel ka eeskoda. Väikesed aknad olid kaetud klaasi või vilgukiviga. Sisepääsust paremal või vasakul

nurgas asus saviga kokkuliidetud kividest lahtine kamin (*tag'*), mille kohal oli lai, ülalt kitsenev ja katuseava kaudu väljuv korsten. Kolde ja esiseina vahel oli (nagu kojaski) puhas koht, kus hoiti toiduaineid ja majapidamistarbeid. Külgeina ääres

Joon. 1. Koolalapi koda (sõrestik). Murmanski obl., Lovozero raj., Seidjavri k. K. Roometi joonistus 1978.

asusid põhjapõdranahkadega kaetud magamisasemed või narid. Esiseina läheduses magasid peremees ja perenaine, siis pojad ja ukse all tüdrukud.

Ekspeditsioonil oli võimalus näha kaht sellist mahajäetud *tupa*-tüüpi elamut. Üks neist asus Lovozero küla ja Seidjavri vahelise raja ääres karestikulise Vavnjoki vasakul kaldal ja oli juba poollagunenud. Teine oli Seidjavri idakaldal asuvate kalurimajade lähedal. Seda peaaegu kokkuvarisemas hoonet kasutati panipaigana (tahv. III, 2).

Juba eelmise sajandi lõpul hakkasid jõukamad laplased püstitama talvitesse asulatesse ka nn. vene tare tüüpi elamuid. Need koosnesid tavaliselt vaheseinaga eraldatud kahest poolest — lahtise nurgakaminaga *tupa*-tüüpi ruumist ja vene ahjuga ruumist. Vahel oli esimese asemel mitteköetav majandusruum, kus hoiti lambaid. Maja kõrvale ehitati mõnikord ka koda, mida kasutati köögina. Juba käesoleva sajandi esimesel veerandil levis selline elamutüüp kõigisse koolalapi küladesse, tänapäevasel kujul on ta kasutusel praegugi.

Põhjapõdrakasvatajatest laplaste asendamatuks eluasemeks nende tundrarännakuil on meie püstkoda meenutav koonilise väliskujuga kaasaskantav elamu *kovas*. Selle sõrestiku moodustavad 12—25 (sõltuvalt elamu suurusest) umbes 3 m pikkust kerget latti, mis toetuvad ülal üksteise vastu. Püstkoja kate koosneb tänapäeval kahest lõuenditükist, mis on nõõridega sõrestiku külge kinnitatud. Ehitise ülaosas on suitsuava, kust ulatub välja endisaegse lahtise kolde aset täitva raudahju plekist korsten. Sissepääs on tuulevarjuliselt poolelt, kusjuures ukse aset täidab kinnitamata kattematerjali serv.

Lühiajalistes peatuspaikades tehakse kõige käepärasemast materjalist lihtne varje. Selle sõrestik koosneb kahe jämedama puu alumistele okstele asetatud tõhtsast latist, millele toetuvad valitseva tuule poolt küljest kaldu maasse tõrgatud teibad. Need kaetakse kuuseokstega. Varjualuse ette süüdatakse lõke. Keedunõud riputatakse kivide vahele kaldu kinnitatud katlapuule (*kīmīe-mūrr*), mille üks ots ulatub lõkke kohale. Jalgsimatkal Lovozerost Seidjavrile kohtas ekspeditsioon kolme sellist varjet. Üks neist, Seidjavri läänetipus, oli kasutamiskõlblik (tahv. IV, 1).

Suvel valmistavad laplased toitu õues. Selleks on peaaegu igal majapidamisel lihtne väikese korstnajuuga väliköök.

Oma püsilõkkeid kaitsevad laplased tavaliselt järvepoolsest küljest puhuva tuule eest maakividest või tellistest laotud poolkaarekujulise müüri- riga, millest pistetakse läbi metallvarb keedunõu riputamiseks (tahv. IV, 2).

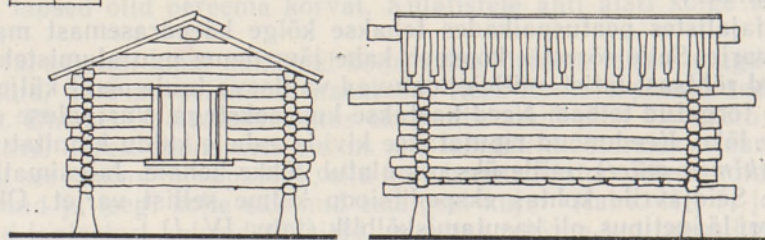
Koolalaplaste tüüpiline majandushoone oli sammasait, kus hoiti toiduaineid, jahisaaki, töö- ja tarbeesemeid. Kahjuks puuduvad täpsemad andmed nende vanematest tüüpidest, küll on aga andmeid Skandinaavia laplaste sammasaitade kohta 17. sajandist. Need kujutasid endast umbes 3 m kõrgustele kändudele püstitatud laudkatusega puitehitisi, mille ainuke sissepääs oli põrandas olev ja ülespoole avanev luuk. Aita pääses ainult redeliga.

Ka koolalaplased ehtasid oma aidad (*aiht'*) ühele või neljale postile. Sellisena olid nad üldiselt kasutusel alles päris hiljuti. Praegu võib sammasaitu näha veel Koola poolsaare Lovozero rajoonis (joon. 2). Need on tavaliselt 9—11 palgi kõrgused, kahekordse laudkatusega, neljale, maast umbes 50—80 cm kõrgusele kännule (harvem neljale kivihunnikule) püstitatud ehitised. Aida esiseinas on lauduks, mõlemasse külge on ehitatud riulid. Riulite kohal on pikad rõhtlatid (*oāk*), millel hoitakse ja kuivatatakse rõivaid. Aidas säilitatakse ka toiduaineid. Tänapäeval kasutatakse selliseid aitu järjest vähem, panipaigad ehitatakse elamuga kokku.

Koolalaplaste vanadest elamutüüpidest on oma praktilisuse tõttu ainukesena elujõulisena käibel kaasaskantav püstkoda (*kovas*). Vaatamata mit-

0 50 100 cm

Жон. 2. Кoolalapi саммасайт ja selle vaated. Мурмански обл., Ловозеро raj.,
Motka k. M. Zolgi фото, K. Roometi жонистус 1978.

metelee uuendusettepanekutele on see kerge puitsõrestikuga ja lõuendiga kaetud äärmiselt lihtne ja praktiline elamu säilinud NSV Liidu põhjaraajoonides peaaegu muutumatul kujul.

KIRJANDUS

Nickul, K. Saamelaiset kansana ja kansalaisina. — Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, n:o 297. Helsinki, 1970.

Опас, E. Koola laste juures. — Rmt.: Saaremaast Sajaanideni. Tallinn, 1970.

Лукьянченко Т. В. Материальная культура саамов (лопарей) Кольского полуострова конца XIX в. — нач. XX в. М., 1971.

Калев POOMET

ПОСТРОЙКИ СААМОВ

У саамов, живущих на Кольском п-ове, преобладающим типом жилищ еще в конце прошлого века была вежа — четырех- или восьмиугольный конусообразный каркас из жердей, покрытый берестой или дерном. В настоящее время вежа встречается редко (табл. III, I, рис. 1). Посередине вежи находился открытый очаг, над которым на крюках цепями подвешивался котел для приготовления пищи. Пол был устлан еловыми

и березовыми ветками, которые покрывались шкурами оленей, служивших в то же время и постелью. В конце прошлого века вместо такого жилища стали строить маленькие бревенчатые избушки с одним окном и покрытыми дерном или торфом крышами (табл. III, 2). В настоящее время широко распространено жилище типа русской избы. Жильем для саамов, занимающихся оленеводством, по сей день служит чум, каркас которого собирается из соединенных сверху легких жердей. Покрывается такой чум двумя кусками полотна. Во время коротких остановок сооружается простое укрытие из имеющегося под рукой материала (табл. III, 1). Летом пищу готовят на улице в простой летней кухне или на костре, защищенном от ветра дугообразно сложенной каменной стеной (табл. IV, 2). Типичной хозяйственной постройкой саамов на Кольском п-ове был амбар на столбах, где хранили добычу, орудия труда и предметы домашнего обихода. В настоящее время такие амбары встречаются очень редко (фото; рис. 2).

Kalev ROOMET

TYPES OF LAPP BUILDINGS

As late as at the end of the 19th century, the prevalent type of the Kola Lapp dwelling was a quadrangular or octagonal pyramidal cabin of upright poles covered with birch-bark or pieces of turf. Nowadays these constructions are very rare (Plate III, 1; Fig. 1). In the middle of the cabin there was the hearth (i. e., the place for an open fire), above which one could see cooking utensils suspended on metal hooks. The floor was covered with reindeer skins lying on fir and birch branches; the skins served also as bedding. At the end of the last century the pole constructions were replaced by small one-window log cabins, the roofs of which were covered with pieces of turf or peat (Plate III, 2). At present the most widespread dwelling is a cabin of the Russian type. The reindeer-breeding Lapps still use the portable conical pole-tent of light poles that are balanced against each other at the top. Such pole-tents are covered with canvassing. At halts of a short duration simple shelters are built of materials that are available on the spot (Plate IV, 1). In summer, food is cooked in the open, in a simple hearth or over an open fire protected from the wind by a semicircular wall (Plate IV, 2).

The typical auxiliary building of the Kola Lapps used to be a pile-barn (built on a post driven vertically into the earth), in which provisions, proceeds of hunting, working tools and various utensils were stored. At present such barns are rather rare.

Vello SOA

VALGE MERE KALJUJONISED

Karjala ANSV-s Võgi jõe alamjooksu saartel ja Onega järve idakalda neemedel leidub kaldaäärsetesse kaljudesse raiutuna hulgaliselt paatide, mereelukate, metsloomade, lindude ja inimeste kujutisi, osalt terviklike kompositsioonidena. Neis avaldub nende loojate, Põhjala muistsete asukate elu kogu tema mitmekülgsuses — jahiloomad, küttemisvahendid ja -võtted, kokkupuuted teiste hõimudega, kogu maailmamõistmine ja kultuur. Ühtlasi on kaljujooniste varal võimalik otsustada nende loojate kunstiliste taotluste üle.

Tagasiteel koolalaplaste juurest peatus Kunstiinstituudi õppeekspeditsioon kolm päeva Põhja-Karjalas Belomorski linna lähedal, et kopeerida Võgi jõe alamjooksul olevaid nn. Valge mere kaljujooniseid. Kõigepealt otsiti üles 1926. aastal tookordse Leningradi üliõpilase, hilisema teadlase A. Linevski avastatud joonistegrupp, mis kannab nimetust «Saatana jäljed». Seoses kohaliku elektriijaama ehitamisega jäi osa neist joonistest veehoidla tammi alla, kuid enamikku kaitseb nüüd klaasseintega paviljon. Peaaegu 11×4 m suurusel kaljupinnal paikneb tihedalt üksteise kõrval üle 450 inimese- ja loomakujutise. Eriti rohkesti on põtru, vaalu ja väiksemaid mets-